

NÁBOŽENSKÉ NADACE ZALOŽENÉ V EGYPTĚ OSMANSKÝMI MÍSTODRŽICÍMI
 BALKÁNSKÉHO PŮVODU BĚHEM 16. STOLETÍ

Rudolf V e s e l ý , Praha

Na samém začátku roku 1517 vtáhlo do Káhiry vojsko osmanského sultána Selima I. Tím bylo dovršeno tažení proti říši egyptských mamlúckých sultánů, které přineslo nečekaně snadné vítězství: přivtěleno k říši rozsáhlé a bohaté území - Syrii a Egypt, a s nimi i území v očích všech muslimů posvátné - Higás a jeho svatá města, Mekku a Medinu. Jamanská říše tak získala nejuródnější a neplodnatější území islámského světa, i místa, jež pro duchovní a morální vážnost osmanského sultanátu znamenala velice důležitou oporu.

Změna politického postavení Egypta přinesla s sebou změny sociální, které se projevíly především v nové složení vládnoucí vrstvy. Tehdy přibyl k mamlúckým emírům další složky, které v osmanském období tvořily novou vládnoucí vrstvu. Byly to - podobně jako přecházím - skupiny domácímu obyvatelstvu cizí: vojenské oddíly rekrutované ve všech částech říše, či v případech janičerů z renegátů. Tyto oddíly a jejich velitelé tvořily spolu s čerkeeskými mamlúky vojenskou vládnoucí vrstvu řídící celou správou provincie. V čele správy stál místodržící v hodnosti paši, jmenovaný z Istanbulu na kratší funkční období. Také tito pašové byli různého původu.

V káhírských archivech, zvláště v archivu ministerstva náboženských nadací a v archivu nejvyššího soudu náboženského práva, je uloženo těžko přehlédnutelné množství listin, jimiž byly zřízeny veřejné dobročinné náboženské nadace. Také z doby osmanské vlády v Egyptě je zachováno velké množství těchto archiválií. V době mého pobytu v SAR jsem shromáždil z tohoto materiálu listiny k prvním 80 letům osmanské vlády v Egyptě, t. j. k období, k němuž téměř zcela chybí narrativní prameny a je nejméně známým úsekem celé osmanské periody egyptských dějin.

Mezi těmito dokumenty je několik nadačních listin vystavených jménem některých místodržitelů. V letech 1517/922 - 1592/1000 h. se v úřadě místodržitele vystřídalo 23 pašů. Z nich o deseti je jisto, že v Egyptě založili větší či menší nadace k veřejnému či také k soukromému prospěchu. Jsou to chronologicky tito místodržící:

Süleymán paša, Husrev paša, Dāvud paša, Alī paša al-wazīr, Iskender paša, Mustafā paša Jara Sānīn, Mahmūd paša al-maqtūl, Joca Sinān paša,

Mesih paša Süleymân a Ahmed paša Hâriz.

Ode všech, s výjimkou dvou - Muareva paši a ^CAlho paši, se zachovaly nadační listiny. Od některých se zachovaly i stavby,^{1/} které tvořily majetkovou podstatu nadace, t.j. které byly objekty přínášejícími nadaci ekonomické zisky, či které byly objekty, pro něž tyto stavby byly určeny, které byly hmotně neproduktivními přínášejícími ziskem duchovním.

Zjišťovat etnický původ těchto mužů není snadné. Tři z nich, Süleymân paša, Dâvud paša a Mesih paša jsou v přeměně označováni jako al-hâdîm, eunuch. Toto epitheton naznačuje jednoznačně na jejich nemuslimský původ. U nich i u některých dalších ukazují patronymika na to, že se jednalo o renegáty.^{2/} Jedině u Qocy Sinâna paši je nesporně prokázáno, že nebyl renegátem, ale že byl muslimem druhé generace.^{2/} Je tedy mimo pochybnost, že tedy ne-li všichni, tedy v naprosté většině byli mistodržící v Egyptě nureckého a nemuslimského původu. S ohledem na to, že v 16. stol., stejně jako před ním, to byli lidé z Balkánu, kdo tvořili renegátské vrstvy, můžeme předpokládat, že i tito pocházeli především odtamtud. Nicméně balkánský původ je prameny prokazatelný jen u dvou z těchto desetí: u Mahmûde paši a u Sinâna paši. U prvního z nich označuje poměrně mladý pramen opírající se o starší informace jako Bosňák,^{4/} o druhém je známo, že pocházel z obce Topojani z okolí Prizrenu.^{5/}

Oba zřídili své nadace ve prospěch modliteben, které dali postavit a které jsou dodnes ozdobou hlevnino města SAR. Madrasa Mahmûde paši je malá krychlová stavba s jedním minaretem osmanského typu a s hrbkou ve směru qibly postavená v mamličko-osmanském stylu. Svým půdorysným řešením zřetelně, třebaže ve skromnějších proporcích, navazuje na nedaleko ní stojící monumentální madrasu sultána Hasana. Zele odlišně je řešen kâmi^C Sinâna paši v Bûlâqu. Je jednou z mála ukávek osmanského stavebního stylu v Egyptě. Tvoří jej jediná veliká kopule spočívající na vysoké čtvercové základně, která je zvenčí na třech stranách obklopena kolonádou krytou nízkými kopulkami. Poměrně robustní minaret stojí na straně qibly a kâmi^C stojí na volném prostranství obhnaném zdí.

Ve prospěch těchto zařízení určil každý ze stavebníků samostatný wajf, jehož cílem bylo zajistit, aby tato zařízení byla schopna plnit své kultovní účely, aby všichni pracovníci působící jak v těchto modlitebnách tak i v jiných zařízeních nadace a v její správě mohli řádně plnit své úkoly a byli za svou práci přiměřeně honorováni.

Nadace Mahmûde paši^{6/} zahrnovala kromě madrasy, jejíž zřizovací listina se nezachovala, jen objekty hospodářsky použitelné: tři domy v Ká-

nife a v Búláqu a devět pozemků zemědělské půdy v Dolním Egyptě. Výnos, který tyto statky nadaci přinášely ve formě nájmu, není možno z nadačního aktu přímo zjistit. Je možno jen vyčíslit výdaje, pokud jsou v listinné přímo stanoveny, což je v případě měsíčních odměn pracovníků a beneficentů nadace. Tato vydání na platech činila v době zřízení nadace ročně 32.880 egyptských stříbrňáků. Kromě toho byl správce nadace povinen ukládat přebytky z příjmů a z nich vyplácet zvláštní politiky rodině Muráda ahy, oblíbence Mahmúda paši, o němž se ještě zmíníme, či je ponechat na opravy a údržbu nadačních majetků. Ustanovení nadace předpokládají, že všechna tato vydání na platech a požitcích se burou pohybovat kolem 60 % celkového příjmu za rok.

Nadace založena Sinānem pašou⁷ byla bohatší. Kromě mešity, k níž patřila kašna a koranická škola, byla tu zařízení přinášející ekonomické zisky: v Búláqu to byly tři nadační wakály, velké, malé a dlouhé. Dále nadaci patřily dva domy, veřejná lázeň s kavárnou (patrně jednou s prvních v Káhife) a krámy, skladišti a byty. Další dvě lázně měla nadace v Alevandrii a v Bení Swěf v Horním Egyptě. V Káhife měla nadace další dům, venkovský dům - dār - vlastnila nadace v jedné obci v provincii al-yūfya v Dolním Egyptě. Další wakálu měla nadace v Suezu, egyptském přístavu na Rudém moři. Nadaci patřily dále dva pozemky zemědělské půdy v Dolním Egyptě.

Ani zde nelze určit výši příjmů jinak než v předešlém případě. I zde se předpokládalo, že příjmy převýší výdaje, které tvořily jejich většinu. Proti předešlému případu, byli pracovníci a beneficenti nadace sināna paši proplácní ve zlaté měně. Celková suma předpokládaná na platby pracovníků a v naturálních se blížila 5 tisícům zlatáků.⁸ Tato suma tvořila zase přibližně 60 % celoročního příjmu nadace.

U majetků zajišťujících nadaci Mahmúda paši se nezachovalo nic.

V případě waflu Sināna paši není situace lepší: existují dnes už jen trosky jedné z wakál v Búláqu.

Vraťme se ale k oběma místodržícím. Jejich přítomnost v Egyptě i jejich kariéra jsou příznačné pro druhou polovinu 16. stol. Jejich vstoup je možno klást do souvislosti s růstem vlivu Jihoslovanů v Osmancké říši, který vyvrcholil v tomto období velkovezírátem Mehmeda paši az-žollu. Je příznačné, že oba, Sinān i Mahmúd dosáhli úřadu egyptského místodržitele, který předcházel často nejvyšším státním a dvorským úřadům, za velkovezírátem Sokolovičova (v r. 1566-67, 1567-68). Kromě toho oba tito mužové plnili politické úkoly až v dalekém Jemenu; Mahmúd paša jako místodržící, Sinān paša jako vojevůdce pověřený úkolem dobýt zpět Jemenu, jehož domácí velmožové vyvolali proti Osmanům vzpuru a osmancké

vojsko ze země vyhnali.

V souvislosti s nadací Mahmūda paši je na místě zmínit se ještě o Murādu aġovi. V době, kdy Mahmūd paša byl egyptským místodržitelem, byl tento muž jeho pobočником (ketħudā) a velitelem egyptského sboru janíčárů. Oba k sobě mohli mít dost blízko: oba byli Jihoslovany. Mahmūd paša je uváděn jako Bosňák, tedy muslim přestoupivší na islám z pravoslaví, zatímco Murād aġa, pozdější velkovezír Murād paša Kuyucu je označován za Chorvata, což znamená katolíka přijavšího islám. Dobrý vztah mezi nimi naznačuje i okolnost, že v jeho prospěch a v prospěch jeho rodiny určil Mahmūd paša přebytky ze své nadace.

Je jistě sporné, nakolik se tito a jim podobní lidé vytržení z domovino prostředí cítili příslušníky své národnosti. Jistě mohl společný mateřský jazyk vytvářet mezi nimi pouta, určitý pocit a potřebu solidarity. Své politické úkoly však plnili jako úředníci říše, která potřebovala jejich služby stejně jako příslušníků jakýchkoli jiných národností žijících na jejím území, ať to bylo kdekoli - v centru či na nejdlehlějších a nejčizejších stanovištích.

Oni sami s životem území, na němž působili, styky neměli či jen v nepatrné míře. Byli cizinci a jako cizinci se chovali. Také jako cizinci byli přijímáni: hledělo se na ně jako na představitele osmanské vlády nikoli jako na příslušníky té či oné národnosti. A tak se na ně hledí dodnes: nikoli kým byli, nýbrž co reprezentovali, je hlavní. Tak také jejich stavby jsou pro Egyptany stavbami osmanských hodnostářů, zapadající ovšem s umělecko-historického hlediska do vývoje egyptské architektury osmanského období, a v něm zaujímají své významné místo.

Na závěr bych chtěl připojit ještě poznámku, které s nadacemi egyptských místodržících balkánského původu nemá sice nic společného, která ale chce upozornit na jinou stránku přítomnosti bosenských muslimů v Egyptě.

Ze vedle těchto několika Balkánců muselo být v Egyptě v 16. stol. mnohem více renegátů původem z Bosny, je nepřímo ale nepochybně dokázáno tím, že v 17. stol. vystupuje na egyptskou politickou scénu strana zvaná qāsimiyya, tvořená Bosňáky.¹⁰ Jejími členy byli bejové, kteří ke svým hodnostem a úřadům došli cestou obdobnou té, kterou procházeli bejové z čerkeských mamlúků. Tato cesta začínala koupí hochy, který přijal islám, byl vycvičen v oddílech svého patrona, po věčivku byl propuštěn na svobodu a děna mu možnost uplatnit se v družině svého beje a dosáhnout pak i hodností beje a úřadů, jež byly bejům přístupny.

Vytvoření strany bosenských bejů ukazuje na to, že velitelé oddílů

pocházející z Bosny si po vzoru čerkeských bejů opatřovali vlastní oddíly složené z mamluků získávaných ze své vlasti a snad i odjinud. Tito mamlučí se časem dokázali prosadit a konkurovat čerkeským předákům, tradiční a v Egyptě zdomácnělé elitě. Byli-li tito bosenští bejové skutečně z Bosny či ne, je těžko rozhodnout. Je jisté, že národnostní charakteristika Qāsimiye jako strany bosenské ukazuje, buď na to, že se skládala v naprosté většině z Bosňáků, nebo na to, že alespoň domy, z nichž tito bejové jako mamlučí byli vychováni, byly domy bosenských důstojníků nebo bejů.

Jihoslované tedy nejen obohatili pokladnici káhirských stavebních památek, nýbrž hráli také aktivní roli jako politická skupina poutaná k sobě do jisté míry i pocitem národnostní solidarity v prostředí, které nějak určenou solidaritu vynucovalo a předpokládalo.

P o z n á m k y

- 1/ Z nadace Süleymāna paši se zachovala mešita Sídī Sāriya na káhirské citadele a malá mešita v Bulāqu (Alī paša M u b ā r a k, Hitat taufiqiya 5/14, 18); z nadace Dawuda paši je to madrasa Dawūdiyya v Suwayzat al-Lāis (tamtéž, 3/93, 4/111, 6/6); z nadace Mahmuda paši jeho madrasa a hrobka pod káhirskou citadelou na paměti Rumayla (tamtéž, 2/104); z nadace Sinana paši hlavní gāmi v Bulāqu (tamtéž, 5/19-20); z nadace Mešha paši mešita nedaleko káhirské citadely (tamtéž, 5/115). Mešita Iskendera paši byla stržena v polovině minulého století, když byla prorážena ulice Mehmeda Alīho (tamtéž, 4/56). Alī paša al-wazīr určil nadaci ve prospěch hrobky svätice Ayyidy Zaynab, jejíž náhrobní mešitu dal přestavět (tamtéž 6/6, al-Bakrī, Nuzha zaħiya, MS Cairo, tarīħ arabī 2266, fol. 23b), jeho přestavba se nezachovala. Nadace Mustafa paši a Ahmeda paši byly určeny buď pro instituce mimo Egypt - svätá města v Higazu - nebo pro nekultovní zařízení (al-Bakrī, op.cit., MS cit., fol. 48a).
- 2/ Dawud b. Abdurrahman, Mustafa b. Abdurrahman, Iskender b. Abdurrahmān.
- 3/ Sinān b. Alī b. Abdurrahmān.
- 4/ Mehmed S ů r e y y ā, Sicill-i Cosmānī, 4/311.
- 5/ Naposledy H. K a l e š i, Velikí vezír Kodža Sinan paša, njegove zadubnine i njegova vakufnāma. Albanološka istraživanja 2, Priština 1965.
- 6/ Min. nadací Káhira, No 1022 z 16. du'1-qa'ada 974/25.5.1567
- 7/ Min. nadací Káhira, No 2869 z 20. rabī' i. 996/20.2.1588.
- 8/ Tehdejší kurs 30 egyptských stříbrňáků ku 1 zlatáku da v přepočtu sumu 150 tisíc stříbrňáků ročně.
- 9/ M. S ů r e y y ā, op.cit., 4/355.
- 10/ K tomu nejnověji P.M. H o l t, Egypt and the Fertile Crescent 1517 - 1922. London 1966.

LES FONDATIONS PIEUSES (WAQFS) FONDÉES EN EGYPTÉ PENDANT LE
XVIe SIÈCLE PAR LES GOUVERNEURS OTTOMANS
D'ORIGINE YOUGOSLAVE

L'incorporation de l'Égypte dans le cadre de l'Empire Ottoman, l'Empire formé par plusieurs nations, ouvra cette province aussi pour les dignitaires provenant des pays balkaniques. Nous avons bonne raison de supposer que même plusieurs des gouverneurs de l'Égypte provenaient des Balkans. Jusqu'à maintenant, nous en avons la preuve dans les sources en ce qui concerne les deux gouverneurs importants: Mahmūd paşa al-maqtūl qui était un Serbe et Joca Sinān paşa provenant de la région frontalière serbo-albanaise. Les deux, de même que les autres huit gouverneurs exerçant leurs fonctions pendant le XVIe siècle, fondaient aussi en Égypte leurs waqfs. Mahmūd paşa offrait sa donation pieuse à son tombeau et à une medrese situés sous la citadelle du Caire et au profit de son intendant Murād. Celui, nommé plus tard grand-vizir Murād paşa Kuyucu, était aussi d'origine serbe. Sinān paşa fonda sa donation au profit de sa mosquée à Boulaq. Sa donation payait chaque année les salaires dans la somme de presque 5.000 pièces d'or, tandis que la donation de Mahmūd paşa était beaucoup plus pauvre: la somme de ses salaires ne surmonta jamais 33.000 de pièces d'argent par an.

Juant à la carrière montante de ces deux personnes (tous les deux exercèrent leurs fonctions aussi à Yeten), on peut la joindre à la grande influence des Slaves balkaniques à Istanbul à l'époque en question - au temps du grand-vizir Mehmed paşa Soğollu. Cette influence yougoslave se reflétait même dans les dizaines des années suivantes.

L'influence des hommes d'origine yougoslave sur la vie politique en Égypte se présentait encore plus tard, quand au 17e siècle les beys bosniaks ou bien d'origine bosniak arrivèrent à la tête d'un des fractions politiques importantes, du parti al-jāsīmīya.